

Νικολέττα Παναγάκη¹
Πανεπιστήμιο Πατρών
Τμήμα Φιλολογίας

ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ/ΤΡΙΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ/ΤΡΙΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟΥΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥΣ: ΑΜΦΙΣΒΗΤΗΣΗ Ή ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ;²

Η Ελλάδα ήδη από τη δεκαετία του 1990 αποτελεί χώρα υποδοχής μεταναστών/τριών, ενώ την τελευταία δεκαετία έχει αυξηθεί η προσέλευση ατόμων προσφυγικής προέλευσης. Οι συνθήκες πολυπολιτισμικότητας που διαμορφώνονται αντανakλώνται και στο εκπαιδευτικό περιβάλλον όπου συνυπάρχουν πλειονοτικοί/ές μαθητές/τριες και μαθητές/τριες μεταναστευτικής και προσφυγικής καταγωγής. Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η μελέτη των τοποθετήσεων των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών όσον αφορά τους/τις πρόσφυγες/ισες και του βαθμού αμφισβήτησης ή αναπαραγωγής του εθνικού λόγου. Ακολουθώντας τις αρχές των *Κριτικών Σπουδών Λόγου*, αξιοποιώ ορισμένες από τις *επιχειρηματολογικές στρατηγικές* (argumentation strategies) που προτείνουν οι Reisigl & Wodak (2001) στη *Λογοϊστορική Προσέγγιση*. Μέσα από την ανάλυση διαπιστώνεται ότι οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες δείχνουν μόνο φαινομενικά να αποδέχονται τους/τις πρόσφυγες/ισες, καθώς τάσσονται υπέρ της αφομοίωσης ή του αποκλεισμού τους και ταυτίζονται με την πλειονοτική ομάδα, προωθώντας τον εθνικό λόγο.

Λέξεις-κλειδιά: Μετανάστες/τριες, Πρόσφυγες/ισες, Εθνικός λόγος, Ρατσιστικός λόγος, Ανθρωπιστικός λόγος

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παγκόσμια πληθυσμιακή κινητικότητα, η οποία συνεχώς αυξάνεται είτε για λόγους οικονομικούς είτε για λόγους παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, έχει συμβάλει στη διαμόρφωση πολυπολιτισμικών κοινωνιών. Η

¹ msd19001@rhodes.aegean.gr

² Η ερευνητική εργασία υποστηρίχθηκε από το Ελληνικό Ίδρυμα Έρευνας και Καινοτομίας (ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ.) στο πλαίσιο της Δράσης «Υποτροφίες ΕΛ.ΙΔ.Ε.Κ. Υποψηφίων Διδασκόντων» (Αριθμός Υποτροφίας: 1098).

Ελλάδα ήδη από τη δεκαετία του 1990 αποτελεί χώρα υποδοχής μεταναστών/τριών, ενώ την τελευταία δεκαετία έχει αυξηθεί η προσέλευση ατόμων προσφυγικής προέλευσης (Αρχάκης 2020· Μαλιγκούδη & Τσαουσίδης 2020). Σε αυτές τις συνθήκες, παγιωμένες αντιλήψεις και στερεότυπα σχετικά με τους/τις «άλλους/ες» τροφοδοτούν και τροφοδοτούνται από τον εθνικό λόγο (national discourse) ο οποίος επιδιώκει τη διατήρηση της σταθερότητας του έθνους-κράτους και της πολιτισμικής και γλωσσικής ομοιογένειας της πλειονοτικής ομάδας. Στο πλαίσιο του εθνικού λόγου, αναπαράγονται ανισότητες σε διάφορα πεδία και υιοθετούνται αφομοιωτικές πολιτικές ή πρακτικές αποκλεισμού, περιθωριοποιώντας οτιδήποτε αποκλίνει από το κυρίαρχο και παγιωμένο (Archakis 2016). Οι παραπάνω αντιλήψεις αντανακλώνται και στο εκπαιδευτικό περιβάλλον το οποίο καλείται να διαχειριστεί πλέον πολυγλωσσικές και πολυπολιτισμικές τάξεις στις οποίες συνυπάρχουν πλειονοτικοί/ές μαθητές/τριες και μαθητές/τριες μεταναστευτικής και προσφυγικής προέλευσης (Lynch & Lodge 2002)³.

Λαμβάνοντας υπόψη τις πιθανές πολιτικές έξωσης ή αφομοίωσης που βίωσαν οι μετανάστες/τριες των προηγούμενων δεκαετιών και οι οικογένειές τους όταν έφτασαν στην Ελλάδα (βλ. Αρχάκης 2020: 111 κ.εξ.) και δεδομένης της περιορισμένης έρευνας των τοποθετήσεών τους σε σχέση με τους/τις πρόσφυγες/ισες, στην έρευνα αυτή θα μελετήσω:

- τις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών Ε' και ΣΤ' τάξεων ενός Δημοτικού σχολείου που αναφέρονται στους/στις πρόσφυγες/ισες,

- τους κυρίαρχους λόγους από τους οποίους αντλούν οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες,

- τον βαθμό αμφισβήτησης ή αναπαραγωγής του εθνικού λόγου, όπως αυτός προωθείται από τους θεσμούς του ελληνικού κράτους.

Η παρούσα μελέτη κινείται στον χώρο των *Κριτικών Σπουδών Λόγου* (Critical Discourse Studies, στο εξής ΚΣΛ). Πιο συγκεκριμένα αξιοποιώ τη

³ Σύμφωνα με τους Στεργίου & Σιμόπουλος (2019: 33–34), *μετανάστης/τρια* είναι το άτομο που μετακινείται (εκούσια) αναζητώντας επαγγελματικές ευκαιρίες και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, ενώ *πρόσφυγας/ισσα* είναι το άτομο που δικαιούται διεθνή προστασία καθώς μετακινείται υπό την πίεση γεωπολιτικών μεταβολών και παραβιάσεων των δικαιωμάτων του (βλ. επίσης Μαρινάκη 2019: 46–49· Παπαχρήστος & Παγώνη 2020: 37–38). Εδώ, επιλέγω τον όρο *μετανάστης/τρια* για να αναφερθώ στα άτομα που έχουν έρθει τα ίδια ή οι γονείς τους στην Ελλάδα κυρίως κατά τη δεκαετία του 1990, όταν η χώρα υποδέχτηκε μετανάστες/τριες οι οποίοι/ες μετακινήθηκαν λόγω της διάλυσης και της συνακόλουθης οικονομικής κατάρρευσης κρατικών συνασπισμών (π.χ. Γιουγκοσλαβία, Ε.Σ.Σ.Δ.). Ταυτόχρονα, χρησιμοποιώ τον όρο *πρόσφυγας/ισσα* για να αναφερθώ σε όσους/ες έρχονται στην Ελλάδα κυρίως από το 2015 και μετά, όταν αυξήθηκαν οι μετακινήσεις ατόμων από χώρες όπως η Συρία κυρίως λόγω πολεμικών διενέξεων. Ωστόσο, αναγνωρίζω τη δυσκολία μιας πάγιας διάκρισης ανάμεσα στους δύο όρους και θεωρώ ότι η Ελλάδα έχει υποδεχτεί πρόσφυγες/ισες και πριν το 2015 αλλά και μετανάστες/τριες μετά από αυτό το χρονικό όριο.

διάκριση *μικρο-επιπέδου* και *μακρο-επιπέδου*, σύμφωνα με την οποία οι ομιλητές/τριες με τις γλωσσικές τους επιλογές στο μικρο-επίπεδο τοποθετούνται σε σχέση με κυρίαρχους λόγους στο μακρο-επίπεδο (βλ. μεταξύ άλλων van Dijk 2016). Ειδικότερα, ακολουθώντας τη *Λογοϊστορική Προσέγγιση* (Discourse-Historical Approach, στο εξής ΛΙΠ), αναζητώ τις *επιχειρηματολογικές στρατηγικές* (argumentation strategies, Reisigl & Wodak 2001) που αξιοποιούν στις απαντήσεις τους οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες.

Στο πλαίσιο αυτό, στην ενότητα 2, θα αναφερθώ στους κυρίαρχους λόγους (εθνικό λόγο, ρατσιστικό λόγο, ανθρωπιστικό λόγο) που συνιστούν το μακρο-επίπεδο σε σχέση με το οποίο τοποθετούνται οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος όσον αφορά τους/τις νεοεισερχόμενους/ες πρόσφυγες/ισσες. Στη συνέχεια, παρουσιάζω το μικρο-επίπεδο της έρευνας ξεκινώντας με τη μέθοδο συλλογής του υλικού και τα αναλυτικά εργαλεία (υποενότητες 3.1 και 3.2) και συνεχίζοντας με την ανάλυση των δεδομένων (υποενότητα 3.3). Η ενότητα 4 συνοψίζει τα ευρήματα της έρευνας.

2. ΜΑΚΡΟ-ΕΠΙΠΕΔΟ

2.1. Εθνικός λόγος

Οι λόγοι (discourses) αποτελούν αναπαραστάσεις της πραγματικότητας, των κοινωνικών σχέσεων και των ταυτοτήτων, δηλαδή του κόσμου που μας περιβάλλει (Fairclough 1993: 134–139). Συχνά διαχέονται, φυσικοποιούνται ή/και αμφισβητούνται μέσω επίσημων θεσμών του κράτους όπως, μεταξύ άλλων, η εκπαίδευση και τα ΜΜΕ (βλ. Johnson & Ensslin 2007). Οι θεσμοί αυτοί προωθούν συγκεκριμένους λόγους για να ικανοποιήσουν την επιδίωξη κάθε έθνους-κράτους για δημιουργία και διατήρηση της συνοχής και της ενότητας στο εσωτερικό του. Ο λόγος που κατεξοχήν ικανοποιεί την παραπάνω επιδίωξη είναι ο εθνικός λόγος, ο οποίος αποτελεί έναν συνδυασμό αξιών, πεποιθήσεων, εμπειριών και συμβόλων που κατασκευάζουν το έθνος ως πολιτισμικά και γλωσσικά ομοιογενές και το ταυτίζουν με το κράτος (Archakis 2016: 4–5· βλ. επίσης Blommaert & Rampton 2012).

Πιο συγκεκριμένα, ο εθνικός λόγος αφορά τον τρόπο με τον οποίο αναπαριστάνεται το έθνος ως μια σταθερή και ομοιογενής, γλωσσικά και πολιτισμικά, οντότητα. Μέσω του εθνικού λόγου επιβάλλονται η γλώσσα και ο πολιτισμός της κυρίαρχης ομάδας στις υπόλοιπες και αποτρέπεται η παρουσία άλλων πολιτισμών και γλωσσών. Ο εθνικός λόγος, λοιπόν, αναπαράγει ανισότητες σε διάφορα πεδία, περιθωριοποιώντας, αποκλείοντας ή αφομοιώνοντας οτιδήποτε διαφοροποιείται από τις επιταγές του (Archakis 2016: 4–5).

2.2. Ρατσιστικός λόγος

Η επιβολή της ομοιογένειας ως βασικού χαρακτηριστικού του εθνικού λόγου επιτυγχάνεται μέσα από την εφαρμογή πρακτικών διάκρισης και την ανάπτυξη ηγεμονικών σχέσεων μεταξύ των πλειονοτικών και των μειονοτικών ομάδων. Οι πρακτικές αυτές, σύμφωνα με τον van Dijk (2008: 103), αποτελούν συστατικά στοιχεία του ρατσισμού. Στο πλαίσιο αυτό, αξιοποιείται ο ρατσιστικός λόγος, ο οποίος παίρνει τη μορφή της υπεράσπισης της εθνικής, γλωσσικής και πολιτισμικής ομοιογένειας του έθνους-κράτους, προβάλλοντας την «ανωτερότητα» της πλειονοτικής ομάδας (Βεντούρα 2004: 180).

Μέσω του ρατσιστικού λόγου, οι «άλλοι/ες» αναπαριστάνονται συχνά ως «απειλή» που «πρέπει» να αντιμετωπιστεί άμεσα, με αποτέλεσμα να νομιμοποιείται η άνιση μεταχείρισή τους και να δημιουργείται κλίμα ανασφάλειας. Συγκεκριμένα, κατασκευάζονται ως απειλή για τα σύνορα, την εθνική ομοιογένεια, την αγορά εργασίας, την ιδιοκτησία, την υγεία και τη ζωή των πλειονοτικών. Επιπλέον, κατασκευάζονται ως παραβατικοί/ές, εγκληματίες, τρομοκράτες, ως ανήθικοι/ες ή επικίνδυνοι/ες λόγω της θρησκείας τους (βλ. ενδεικτικά: Haynes, Devereux & Breen 2006· Σαββάκης 2012: 79–80· Gilbert 2013· Goodman, Sirriyeh & McMahon 2017). Επιπρόσθετα, έρευνες που αφορούν τοποθετήσεις μαθητών/τριών από χώρες της Ευρώπης αποδεικνύουν ότι συχνά οι μαθητές/τριες απορρίπτουν τους/τις «άλλους/ες» και ιδιαίτερα τους/τις πρόσφυγες/ισσες σε σύγκριση με άλλες μειονοτικές ομάδες (Lynch & Lodge 2002· Tormey & Gleeson 2012). Μόνο στην περίπτωση της αφομοίωσής τους από τα κυρίαρχα πολιτισμικά πρότυπα και της απέκδυσης των πολιτισμικών χαρακτηριστικών καταγωγής τους φαίνεται να γίνονται αποδεκτοί/ές ή έστω ανεκτοί/ές από την πλειονοτική ομάδα (Αρχάκης 2020: 51–55). Συχνά, μάλιστα, η επιβολή πρακτικών αποκλεισμού και αφομοίωσης καταλήγει στον *εσωτερικευμένο ρατσισμό* (internalized racism), δηλαδή στην αποδοχή εκ μέρους μιας μειονοτικής ομάδας των κυρίαρχων ρατσιστικών στερεοτύπων, αξιών και ιδεολογιών. Αντιλαμβανόμενα την πίεση του ρατσιστικού λόγου, τα μέλη των μειονοτικών ομάδων επιχειρούν να βελτιώσουν τη θέση τους στην κοινότητα υποδοχής αποδεχόμενα τις ταυτότητες που τους επιβάλλονται από την πλειονοτική ομάδα (Archakis & Tsakona 2022· Speight 2007).

2.3. Ανθρωπιστικός λόγος

Στις σύγχρονες δυτικές κοινωνίες, η δράση κινημάτων και η ψήφιση νόμων που προστατεύουν τις μεταναστευτικές, τις προσφυγικές και γενικότερα τις μειονοτικές ομάδες έχουν συχνά συμβάλει στην απόρριψη των φυλετικών διακρίσεων και των ρατσιστικών εκδηλώσεων. Ταυτόχρονα, προωθούνται οι αρχές της αποδοχής του/της «άλλου/ης», της ισότητας και της υπεράσπισης των

ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Henry 2010: 575–576· Σαπουντζής κ.ά. 2015: 197–198· Φουντεδάκη 2016). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, αναδύθηκε ο ανθρωπιστικός λόγος, ο οποίος προωθεί τις ανθρώπινες αξίες και υποστηρίζει την προστασία των μεταναστευτικών και προσφυγικών ομάδων (Χουλιαράκη 2017: 21· Αρχάκης 2020: 56).

Ωστόσο, ο ανθρωπιστικός λόγος δεν έχει πάντα ως γνώμονα το συμφέρον των ομάδων αυτών και την προώθηση της ισότητας όσον αφορά τα δικαιώματα και τις ευκαιρίες (Χουλιαράκη 2017). Συχνά, ο ανθρωπιστικός λόγος υποστηρίζει τις μειονοτικές ομάδες φαινομενικά, καθώς δεν αμφισβητεί τις σχέσεις εξουσίας, αλλά τις αναπαράγει και τις διαιωνίζει θεωρώντας τους/τις πλειονοτικούς/ές ως κυρίαρχη ομάδα και τους/τις μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες ως αδύναμους/ες (Τρουμπέτα 2012: 185–187). Ο ανθρωπιστικός λόγος περιβάλλεται με το ένδυμα της φιλευσπλαχνίας, της ανοχής και της φιλανθρωπίας, ενώ δεν επιδιώκει να επιφέρει αλλαγές ώστε οι μετανάστες/τριες-πρόσφυγες/ισσες να γίνουν ισότιμα μέλη της κοινότητας υποδοχής. Αντίθετα, αποσκοπεί σε ηθικά ή υλικά οφέλη και θέτει τις μειονοτικές ομάδες υπό όρους εξάρτησης και επιτήρησης (McGoey 2012· Τρουμπέτα 2012: 209· Χουλιαράκη 2017· Chouliaraki 2020). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η ανθρωπιστική προσφορά διασημοτήτων, που συχνά αποτελεί μια ωφελιμιστική ενέργεια αυτοπροβολής, και η συμμετοχή τους σε καμπάνιες ευαισθητοποίησης έναντι υψηλής αμοιβής (Χουλιαράκη 2017). Επομένως, ο ανθρωπιστικός λόγος ενισχύει την εξουσία των πλειονοτικών και συντελεί στην επιβολή και διατήρηση της ηγεμονίας του εθνικού λόγου (βλ. Αρχάκης 2020: 55–59· Garrido 2017). Ο ανθρωπιστικός λόγος αποτελεί, λοιπόν, μια επιμέρους μορφή του εθνικού λόγου, η οποία, σε αντίθεση με τον ρατσιστικό λόγο, εκφράζεται έμμεσα και συγκαλυμμένα.

Με βάση τα παραπάνω, στόχος μου είναι να αναλύσω τις γλωσσικές επιλογές των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών του δείγματος (μικρο-επίπεδο) και να εντοπίσω τις τοποθετήσεις τους προς τους παραπάνω κυρίαρχους λόγους (μακρο-επίπεδο).

3. ΜΙΚΡΟ-ΕΠΙΠΕΔΟ

3.1. Εργαλείο συλλογής των δεδομένων

Για τις ανάγκες της παρούσας έρευνας σχεδίασα ένα ερωτηματολόγιο αποτελούμενο από πέντε ερωτήσεις ανοιχτού τύπου. Σε αυτό αξιοποίησα ως *ερεθίσματα* (stimuli) δύο απομαγνητοφωνημένα αποσπάσματα ειδησεογραφικών εκπομπών που αναφέρονται σε προσφυγικά θέματα και δύο φωτογραφίες που απεικονίζουν πρόσφυγες/ισσες. Στόχος ήταν οι μαθητές/τριες να εκφράσουν τις απόψεις τους για τους/τις πρωταγωνιστές/τριες των αποσπασμάτων και τα λεγόμενά τους καθώς και τις σκέψεις τους για το περιεχόμενο των φωτογραφιών.

Ειδικότερα, οι δύο πρώτες ερωτήσεις του ερωτηματολογίου αφορούσαν ένα απόσπασμα από τηλεοπτικό ρεπορτάζ σχετικά με τις διαμαρτυρίες γονέων έξω από σχολείο που οι ίδιοι/ες έχουν κλειδώσει για να εμποδίσουν την έλευση των προσφύγων/ισών μαθητών/τριών. Οι πρωταγωνιστές/τριες του αποσπάσματος προβάλλουν επιχειρήματα, όπως ο ήδη μεγάλος αριθμός μαθητών/τριών του σχολείου και ο φόβος μετάδοσης ασθενειών. Η τρίτη ερώτηση αφορά ένα τηλεοπτικό απόσπασμα που αναφέρεται στο αίτημα του προέδρου και των κατοίκων ενός χωριού να φιλοξενήσουν ασυνόδευτα προσφυγόπουλα. Η τέταρτη ερώτηση αφορά μια εικόνα όπου προβάλλονται πρόσφυγες/ισες να μεταφέρονται με βάρκα και η τελευταία ερώτηση αφορά μια εικόνα όπου προβάλλονται προσφυγόπουλα σε μια σχολική τάξη.

Στην παρούσα μελέτη αναλύω τα δεδομένα από τα ερωτηματολόγια που συγκεντρώθηκαν κατά την πιλοτική έρευνα. Σε αυτό το στάδιο το ερωτηματολόγιο συμπληρώθηκε από δεκατρείς μετανάστες/τριες μαθητές/τριες, επτά από την Ε' τάξη και έξι από τη ΣΤ' τάξη ενός Δημοτικού σχολείου της Περιφέρειας Αττικής, στο οποίο φοιτούν και πρόσφυγες/ισες μαθητές/τριες.

3.2. Εργαλεία ανάλυσης

Για την ανάλυση των δεδομένων, αξιοποιώ εργαλεία από τις ΚΣΛ. Οι ΚΣΛ μελετούν τα γλωσσικά μέσα με τα οποία αναπαράγεται ή αμφισβητείται η κατάχρηση εξουσίας σε κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα (van Dijk 2016· Wodak & Meyer 2016). Όπως ανέφερα και νωρίτερα (βλ. ενότητα 1), επικεντρώνομαι στη σύνδεση του μικρο-επιπέδου, που περιλαμβάνει τις τοποθετήσεις των ομιλητών/τριών, δηλαδή τις γλωσσικές τους επιλογές σε μια συγκεκριμένη επικοινωνιακή περίσταση, με το μακρο-επίπεδο, το οποίο εμπεριέχει τους κυρίαρχους λόγους, εν προκειμένω τον εθνικό, τον ρατσιστικό και τον ανθρωπιστικό λόγο (Jørgensen & Phillips 2002).

Ειδικότερα, αξιοποιώ τη ΛΙΠ που διαμορφώθηκε από τους Reisigl & Wodak (2001) και είναι κατάλληλη για την ανάλυση κειμένων που αφορούν εθνικά ή φυλετικά θέματα, άνισες και ηγεμονικές κοινωνικές σχέσεις (Reisigl & Wodak 2001: 44· Reisigl & Wodak 2020: 148–150). Η ΛΙΠ περιλαμβάνει ένα εκτεταμένο σύνολο στρατηγικών λόγου οι οποίες εντοπίζονται σε διάφορα είδη κειμένων που έχουν ως στόχο να πείσουν τους/τις αποδέκτες/τριές τους. Ως στρατηγική, σύμφωνα με τη Wodak (2011: 62–63), ορίζεται «ένα (περισσότερο ή λιγότερο ακριβές και περισσότερο ή λιγότερο εσκεμμένο) σχέδιο πρακτικών, το οποίο περιλαμβάνει *πρακτικές λόγου* (discursive practices), που υιοθετούνται για να πετύχουν έναν συγκεκριμένο κοινωνικό, πολιτικό, ψυχολογικό ή γλωσσικό στόχο».

Από τις στρατηγικές λόγου που προτείνουν οι Reisigl και Wodak (2001), επικεντρώνομαι στην ανάλυση των *επιχειρηματολογικών στρατηγικών*

(argumentation strategies), καθώς οι κυρίαρχοι λόγοι που αναζητώ στα δεδομένα μου αποτελούν λόγους διάκρισης και επομένως πεδία ανάπτυξης επιχειρηματολογίας. Η ανάλυση των επιχειρημάτων στηρίζεται σε λογικούς *τόπους* (topoi), οι οποίοι αποτελούν τις εγγυήσεις που εγείρονται από το περικείμενο και νομιμοποιούν τη σύνδεση του επιχειρήματος με το συμπέρασμα (Reisigl & Wodak 2001: 74–75). Στο υπό ανάλυση υλικό εντοπίζονται κυρίως οι εξής τόποι:

i. *Τόπος του κινδύνου ή της απειλής* (topos of danger or threat): αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.

ii. *Τόπος της επιβάρυνσης* (topos of burdening): αν κάποιο άτομο, κάποιος θεσμός ή μια χώρα επιβαρύνεται από ορισμένα προβλήματα, τότε θα πρέπει να γίνουν ενέργειες ώστε να περιοριστεί αυτή η επιβάρυνση.

iii. *Τόπος του πολιτισμού* (topos of culture): επειδή ο πολιτισμός μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι αυτός που είναι και προκύπτουν συγκεκριμένα προβλήματα, πρέπει να ληφθούν μέτρα.

iv. *Τόπος του ανθρωπισμού* (topos of humanitarianism): αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.

Οι παραπάνω επιχειρηματολογικές στρατηγικές αξιοποιούνται από τους/τις μαθητές/τριες στις τοποθετήσεις τους αναφορικά με τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Αναλύοντας, λοιπόν, τις στρατηγικές αυτές (μικρο-επίπεδο), μπορούμε να διακρίνουμε τον βαθμό αναπαραγωγής των λόγων (μακρο-επίπεδο).

3.3. Ανάλυση

3.3.1. Σύγκλιση με τον ρατσιστικό λόγο

Η σύγκλιση των τοποθετήσεων των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών με τον ρατσιστικό λόγο προκύπτει μέσα από συγκεκριμένες τοποθετήσεις που προβάλλουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνους/ες, ως βάρος για την κοινότητα υποδοχής ή/και ως άτομα που οφείλουν να μάθουν την ελληνική γλώσσα και επομένως να αφομοιωθούν.

Οι πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνοι/ες

Ορισμένοι/ες μετανάστες/τριες μαθητές/τριες στις τοποθετήσεις τους αναφέρονται στην έλλειψη υγιεινής και εμβολίων και στον κίνδυνο μετάδοσης ασθενειών. Σε αυτές τις τοποθετήσεις αξιοποιούν τον τόπο του κινδύνου ή της απειλής, εστιάζοντας σε υποθέσεις για την κατάσταση της υγείας των προσφύγων/ισσών. Έτσι, φαίνεται να συντάσσονται με κυρίαρχους λόγους και

συγκεκριμένα με τον ρατσιστικό λόγο, που θέλει τους/τις πρόσφυγες/ισσες φορείς επικίνδυνων ασθενειών και, επομένως, απειλή για τη δημόσια υγεία. Ενδεικτικά είναι τα παραδείγματα στους Πίνακες 1–2:⁴

1. Συμφωνο επείδη τα παιδιά μπορούν να αρρωστήσουν

Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.</i>
Προκείμενη	τα παιδιά μπορούν να αρρωστήσουν
Συμπέρασμα	[Δεν πρέπει να έρθουν γιατί είναι επικίνδυνο] ⁵

Πίνακας 1: Οι πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνοι/ες

2. Άμα είναι απο θέμα υγιεινής βαίβεα δεν είναι σωστο γιατί μπορεί να αρρωστήσουμε και να πάθουμε κάτι σοβαρό.

Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση εγκυμονεί κάποιον κίνδυνο, πρέπει να σταματήσει ή να απορριφθεί.</i>
Προκείμενες	• είναι απο θέμα υγιεινής • μπορεί να αρρωστήσουμε • να πάθουμε κάτι σοβαρό
Συμπέρασμα	[Δεν πρέπει να έρθουν γιατί είναι επικίνδυνο]

Πίνακας 2: Οι πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνοι/ες

Όπως παρατηρούμε στα παραπάνω παραδείγματα, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος ενισχύουν τον εθνικό λόγο που απορρίπτει τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως ‘μολυσματικούς/ές’ και ‘επικίνδυνους/ες άλλους/ες’, με σκοπό τη διατήρηση της ομοιογένειας και της καθαρότητας της πλειονοτικής ομάδας.

Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος

Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες αναπαριστάνουν, επιπλέον, τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως βάρος για τη χώρα υποδοχής. Η εν λόγω τοποθέτηση προκύπτει από τον λογικό τόπο της επιβάρυνσης. Προτείνεται, με αυτόν τον τρόπο, ο αποκλεισμός των προσφύγων/ισσών, ενισχύοντας τον εθνικό λόγο. Ενδεικτικά είναι τα παρακάτω παραδείγματα δύο μεταναστών/τριών μαθητών/τριών (βλ. Πίνακες 3–4):

⁴ Στα δεδομένα διατηρούνται η ορθογραφία και οι διατυπώσεις των μαθητών/τριών.

⁵ Στα παραδείγματα οι αγκύλες χρησιμοποιούνται για τις φράσεις που συνάγονται και διατυπώνονται συμπληρωματικά από την ερευνήτρια και δεν υπάρχουν αυτούσιες στις υπό ανάλυση απαντήσεις των μαθητών/τριών.

3. Εγώ συμφωνώ με τον γονέα τρία⁶ επηδεί ούτε εγώ δεν έχω πρόβλημα με τα προσφυγόπουλα αλλά δεν γήνετε όλλα να φορτόνονται επάνο μας είναι και λίγο ενωχλιτικό.

Τόπος της επιβάρυνσης	<i>Αν κάποιο άτομο, κάποιος θεσμός ή μια χώρα επιβαρύνεται από ορισμένα προβλήματα, τότε θα πρέπει να γίνουν ενέργειες ώστε να περιοριστεί αυτή η επιβάρυνση</i>
Προκείμενη	δεν γήνετε όλλα να φορτόνονται επάνο μας είναι και λίγο ενωχλιτικό
Συμπέρασμα	[Δεν πρέπει να έρθουν γιατί προκαλούν επιβάρυνση]

Πίνακας 3: Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος

4. Πιστεύω ότι αυτές είναι όλες ανυσιχίες που έχουν οι γονείς. Η πολυτεία δεν τους βοηθάει και οι πρόσφυγες γίνονται πρόβλημα με τέτοια αποτελέσματα.

Τόπος της επιβάρυνσης	<i>Αν κάποιο άτομο, κάποιος θεσμός ή μια χώρα επιβαρύνεται από ορισμένα προβλήματα, τότε θα πρέπει να γίνουν ενέργειες ώστε να περιοριστεί αυτή η επιβάρυνση</i>
Προκείμενες	Η πολυτεία δεν τους βοηθάει και οι πρόσφυγες γίνονται πρόβλημα με τέτοια αποτελέσματα.
Συμπέρασμα	[Δεν πρέπει να έρθουν γιατί προκαλούν επιβάρυνση]

Πίνακας 4: Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος

Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες, λοιπόν, φαίνεται να συντονίζονται με τον κυρίαρχο ρατσιστικό λόγο καθώς μέσω της αναπαράστασης των προσφύγων/ισσών ως βάρους ενθαρρύνουν τον αποκλεισμό τους.

Οι πρόσφυγες/ισσες ως ομιλητές/τριες της ελληνικής γλώσσας

Οι μαθητές/τριες μεταναστευτικής καταγωγής αναφέρονται, ακόμα, στην ελληνική γλώσσα ως πολιτισμικό στοιχείο που θα έπρεπε (ή πρόκειται) να διαθέτουν οι πρόσφυγες/ισσες, αξιοποιώντας τον τόπο του πολιτισμού. Υπονοούν, έτσι, ότι η γλώσσα καταγωγής των προσφύγων/ισσών δεν είναι αποδεκτή, αλλά στιγματισμένη, και αποτελεί εμπόδιο στην αφομοίωση και την εξέλιξή τους στη χώρα υποδοχής. Στους πίνακες 5 και 6 βλέπουμε ενδεικτικά παραδείγματα:

⁶ Προκύπτει από την αρίθμηση των γονιών που μιλούν στο απόσπασμα που δόθηκε στους/στις μαθητές/τριες ως ερέθισμα (βλ. ενότητα 3.1.).

5. Εγώ θα έλεγα ότι ο δήμος πρέπει να χτίσει ένα σχολείο ιδικό για τα προσφυγάκια. Οπου τα παιδια αυτα, θα μάθεναν να μιλάνε καλά Ελληνικά.

Τόπος του πολιτισμού	<i>Επειδή ο πολιτισμός μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι αυτός που είναι και προκύπτουν συγκεκριμένα προβλήματα, πρέπει να ληφθούν μέτρα.</i>
Προκείμενες	• ο δήμος πρέπει να χτίσει ένα σχολείο ιδικό για τα προσφυγάκια • τα παιδια αυτα, θα μάθεναν να μιλάνε καλά Ελληνικά
Συμπέρασμα	[Τα προσφυγόπουλα πρέπει να μάθουν Ελληνικά]

Πίνακας 5: Οι πρόσφυγες/ισσες ως ομιλητές/τριες της ελληνικής γλώσσας

6. Τα προσφυγάκια έχουν δικαίωμα να μαθένουν σαν κανονικά παιδιά Ελληνικά

Τόπος του πολιτισμού	<i>Επειδή ο πολιτισμός μιας συγκεκριμένης ομάδας είναι αυτός που είναι και προκύπτουν συγκεκριμένα προβλήματα, πρέπει να ληφθούν μέτρα.</i>
Προκείμενες	• [τα κανονικά παιδιά μιλούν Ελληνικά] • [τα προσφυγάκια δεν μιλούν ελληνικά]
Συμπέρασμα	Τα προσφυγάκια έχουν δικαίωμα να μαθένουν σαν κανονικά παιδιά Ελληνικά [αλλιώς δεν θεωρούνται κανονικά παιδιά]

Πίνακας 6: Οι πρόσφυγες/ισσες ως ομιλητές/τριες της ελληνικής γλώσσας

Επομένως, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες προωθούν τον ρατσιστικό λόγο ο οποίος θέλει την αφομοίωση των προσφύγων/ισσών μέσω της υιοθέτησης της πρότυπης γλώσσας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το παράδειγμα 5 στο οποίο φαίνεται να αποκλείονται τα προσφυγόπουλα από τα σχολεία, καθώς προτείνεται ο δήμος [...] να χτίσει ένα σχολείο ιδικό για τα προσφυγάκια, τουλάχιστον μέχρι να μάθουν να μιλάνε καλά Ελληνικά.

3.3.2. Σύγκλιση με τον ανθρωπιστικό λόγο

Η σύγκλιση των τοποθετήσεων των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών με τον ανθρωπιστικό λόγο προβάλλεται μέσα από συγκεκριμένες τοποθετήσεις που παρουσιάζουν τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως θύματα.

Οι πρόσφυγες/ισσες ως θύματα

Όπως βλέπουμε στα παραδείγματα που ακολουθούν, οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες συντονίζονται με τον ανθρωπιστικό λόγο που θέλει τους/

τις πρόσφυγες/ισες αδύναμους/ες, θύματα του πολέμου και γενικότερα μέλη μιας ανίσχυρης κοινωνικής ομάδας. Σε αυτό το πλαίσιο, στις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών εντοπίζουμε τον τόπο του ανθρωπισμού με τον οποίο οι μαθητές/τριες του δείγματός μας προβάλλουν τον φιλανθρωπικό χαρακτήρα του ανθρωπιστικού λόγου που βασίζεται στη συμπόνια τους προς τους/τις πρόσφυγες/ισες (βλ. Πίνακες 7–8).

7. Διαφωνο επειδή τα προσφυγόπουλα στη χώρα τους γίνεται πόλεμος και μπορούν να σκοτοθούν οπότε αυτός ο γονιός κάτι [κάνει] λάθος [ενν. το κλείδωμα του σχολείου]

Τόπος του ανθρωπισμού	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.</i>
Προκείμενες	• τα προσφυγόπουλα στη χώρα τους γίνεται πόλεμος • και μπορούν να σκοτοθούν
Συμπέρασμα	Διαφωνο αυτός ο γονιός κάτι [κάνει] λάθος [ενν. το κλείδωμα του σχολείου]

Πίνακας 7: Οι πρόσφυγες/ισες ως θύματα

8. Είναι κρυμα αυτή που ταξιδεύουν με βάρκα δεν έχουν λεφτά Η χώρα που μένουν είναι φτωχοί [...] είναι κρυμα και δεν έχουν τόσα πολλά ρουχα για να φορεσουν.

Τόπος του ανθρωπισμού	<i>Αν κάποια ενέργεια ή απόφαση συνάδει ή όχι με τα ανθρώπινα δικαιώματα ή με τις ανθρωπιστικές αξίες (εδώ με την έννοια της φιλανθρωπίας), θα πρέπει να πραγματοποιηθεί ή να απορριφθεί, αντίστοιχα.</i>
Προκείμενες	• Είναι κρυμα αυτή που ταξιδεύουν με βάρκα δεν έχουν λεφτά • Η χώρα που μένουν είναι φτωχοί [...] είναι κρυμα • και δεν έχουν τόσα πολλά ρουχα για να φορεσουν
Συμπέρασμα	[Άρα πρέπει να τους βοηθήσουμε]

Πίνακας 8: Οι πρόσφυγες/ισες ως θύματα

Στα παραπάνω παραδείγματα, βλέπουμε ότι στις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών αναπαράγεται ο ανθρωπιστικός λόγος, καθώς οι πρόσφυγες/ισες κατασκευάζονται ως θύματα, ως άτομα που

αντιμετωπίζουν αντίξοες συνθήκες, επικίνδυνες καταστάσεις, αβεβαιότητα, ενώ ταυτόχρονα βρίσκονται σε άσχημη οικονομική κατάσταση και στερούνται τα βασικά για την επιβίωσή τους. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να γίνονται αντικείμενο λήψης (βλ. παράδειγμα 8: *Είναι κρυμα*). Σε αυτή την περίπτωση, η ευαλωτότητα των προσφύγων/ισσών κινητοποιεί τη φιλανθρωπία των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών, οι οποίοι αποδέχονται τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως κατώτερους/ες και όχι ως ίσους/ες (πρβλ. Chouliaraki 2020: 2). Με αυτόν τον τρόπο, συντηρούνται και φυσικοποιούνται οι κοινωνικές ανισότητες εις βάρος των προσφύγων/ισσών και η εξάρτησή τους από τη γενναιοδωρία των πιο ισχυρών (βλ. Τρουμπέτα 2012).

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην παρούσα έρευνα εστίασα την προσοχή μου στις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών Ε' και ΣΤ' τάξεων ενός Δημοτικού σχολείου προς τον εθνικό λόγο με αναφορά στους/στις πρόσφυγες/ισσες. Μέσα από τις τοποθετήσεις αυτές διερεύνησα αν και με ποια γλωσσικά μέσα οι μαθητές/τριες συντονίζονται με τον ρατσιστικό και τον υποκριτικό ανθρωπιστικό λόγο, οι οποίοι θεώρησα ότι αποτελούν δύο όψεις του εθνικού ομογενοποιητικού λόγου. Εντοπίζοντας τις επιχειρηματολογικές στρατηγικές που προτείνουν οι Reisigl & Wodak (2001) στις τοποθετήσεις των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών του δείγματος, διέκρινα συγκεκριμένες τοποθετήσεις που συγκλίνουν είτε με τον ρατσιστικό είτε με τον ανθρωπιστικό λόγο. Και στις δύο περιπτώσεις επιβεβαιώνεται και ενισχύεται η κυριαρχία του εθνικού λόγου, από τη μία, αποκλείοντας τους/τις πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνους/ες και βάρος ή προτείνοντας την αφομοίωσή τους μέσω της εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας και, από την άλλη, παρουσιάζοντάς τους/τις ως ευάλωτους/ες, ανήμπορους/ες, θύματα. Στον Πίνακα 9. συνοψίζω τους τρόπους που αξιοποιούν οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος και τις τοποθετήσεις τους ως προς τους κυρίαρχους λόγους.

Επιχειρηματολογικές στρατηγικές	Τοποθετήσεις μεταναστών/τριών μαθητών/τριών	Λόγοι
Τόπος του κινδύνου ή της απειλής	Οι πρόσφυγες/ισσες ως επικίνδυνοι/ες	Ρατσιστικός λόγος
Τόπος της επιβάρυνσης	Οι πρόσφυγες/ισσες ως βάρος	
Τόπος του πολιτισμού	Οι πρόσφυγες/ισσες ως ομίλητές/τριες της ελληνικής γλώσσας	
Τόπος του ανθρωπισμού	Οι πρόσφυγες ως θύματα	Ανθρωπιστικός λόγος

Πίνακας 9: Συγκεντρωτική παρουσίαση στρατηγικών-τοποθετήσεων

Παρατηρώντας τις παραπάνω τοποθετήσεις, διαπιστώνουμε ότι οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες του δείγματος αξιοποιούν επιχειρήματα που προωθούν τον εθνικό λόγο είτε ρητά μέσω του ρατσιστικού λόγου είτε συγκαλυμμένα μέσω του ανθρωπιστικού λόγου. Η διαμόρφωση τέτοιων τοποθετήσεων από την πλευρά των μεταναστών/τριών μαθητών/τριών μπορεί να θεωρηθεί δείγμα εσωτερικευμένου ρατσισμού, καθώς δείχνει ότι επιχειρούν να ταυτιστούν με την πλειονοτική ομάδα και να διαφοροποιηθούν από την ομάδα των προσφύγων/ισσών που εισέρχεται τα τελευταία χρόνια στη χώρα. Οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες, λοιπόν, υιοθετώντας πιθανότατα τις αξίες της κυρίαρχης ομάδας και τους λόγους που εκπροσωπεί, αποδεικνύουν την επιτυχή αφομοίωσή τους στην ελληνική κοινότητα (βλ. Archakis & Tsakona 2022· Speight 2007).

Η παρούσα έρευνα μπορεί να συμβάλει στη συνειδητοποίηση και την ερμηνεία του τρόπου με τον οποίο τοποθετούνται οι μετανάστες/τριες μαθητές/τριες αναφορικά με τους/τις πρόσφυγες/ισσες. Επιπλέον, γίνεται αντιληπτό ότι ο ρατσιστικός και ο ανθρωπιστικός λόγος αποτελούν δύο διαστάσεις του εθνικού λόγου, σαν δύο όψεις του ίδιου νομίσματος (βλ. επίσης Αρχάκης 2020: 48–62). Περαιτέρω διερεύνηση τέτοιων δεδομένων θα μπορέσει να επιβεβαιώσει ή ακόμα και να διευρύνει τις επιχειρηματολογικές στρατηγικές που επιστρατεύονται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Archakis 2016: A. Archakis, National and post-national discourses and the construction of linguistic identities by students of Albanian origin in Greece. *Multilingua: Journal of Cross-Cultural and Interlanguage Communication*, 35(1), 57–83.
- Αρχάκης 2020: Α. Αρχάκης, *Από τον εθνικό στον μετα-εθνικό λόγο: Μεταναστευτικές ταυτότητες και κριτική εκπαίδευση*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.
- Archakis & Tsakona 2022: A. Archakis, V. Tsakona, “It is necessary to try our best to learn the language”: A Greek case study of internalized racism in antiracist discourse. *Journal of immigration and integration*, 23(1), 161–182.
- Βεντούρα 2004: Λ. Βεντούρα, Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα. Στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα της μετανάστευσης: Κοινωνική συνοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη* (σσ. 174–204). Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική.
- Blommaert & Rampton 2012: J. Blommaert, B. Rampton, Language and superdiversity. *MMG Working Papers*. Göttingen: Max Planck Institute for the study of Religious and Ethnic Diversity [Online], [<http://www.mmg.mpg.de/?id=25#c11420>].

- Chouliaraki 2020: L. Chouliaraki, Victimhood: The affective politics of vulnerability. *European Journal of Cultural Studies*, 1–18.
- Fairclough 1993: N. Fairclough, Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: the universities. *Discourse & Society*, 4(2), 133–168.
- Garrido 2017: M. R. Garrido, Multilingualism and cosmopolitanism in the construction of a humanitarian elite. *Social Semiotics*, 27(3), 359–369.
- Gilbert 2013: L. Gilbert, The discourse production of a Mexican refugee crisis in Canadian media and policy. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(5), 827–843.
- Goodman, Sirriyeh & McMahon 2017: S. Goodman, A. Sirriyeh, S. McMahon, The evolving (re)categorization of refugees throughout the “refugee/migrant crisis”. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 1–10.
- Haynes, Devereux & Breen 2006: A. Haynes, E. Devereux, M. Breen, Fear, framing and foreigners: The othering of immigrants in the Irish print media. *International Journal of Critical Psychology*, 16, 100–121.
- Henry 2010: P. J. Henry, Modern racism. In J. M. Levine & M. A. Hogg (eds.), *Encyclopedia of group processes and intergroup relations* (pp. 575–577). Los Angeles: Sage.
- Johnson & Ensslin 2007: S. Johnson, A. Ensslin, *Language in the Media: representations, identities, ideologies*. London, New York: Continuum.
- Jørgensen & Phillips 2002: M. Jørgensen, L. Phillips, *Discourse analysis as theory and method*. London: Sage.
- Lynch & Lodge 2002: K. Lynch, A. Lodge, *Equality and power in schools: Redistribution, recognition and representation*. London: Routledge Farmer.
- Μαλιγκούδη & Τσαουσίδης 2020: Χ. Μαλιγκούδη, Α. Τσαουσίδης, Στάσεις εκπαιδευτικών που διδάσκουν σε Δομές Υποδοχής και Εκπαίδευσης Προσφύγων (ΔΥΕΠ) απέναντι στην εκπαίδευση προσφύγων μαθητών. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 9(1), 22–34.
- Μαρινάκη 2019: Μ. Μαρινάκη, *Προσφυγική κρίση και εκπαίδευση: Κριτική ανάλυση της εκπαιδευτικής διαχείρισης της κρίσης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδόσεις Γρηγόρη.
- McGoey 2012: L. McGoey, Philanthrocapitalism and its critics. *Poetics*, 40, 185–199.
- Παπαχρήστος & Παγώνη 2020: Κ. Παπαχρήστος, Π. Παγώνη, *Πρόσφυγες και μετανάστες μαθητές-μαθήτριες στο ελληνικό σχολείο*. Αθήνα: Ταξιδευτής.
- Reisigl & Wodak 2001: M. Reisigl, R. Wodak, *Discourse and discrimination. Rhetoric of racism and antisemitism*. London: Routledge.
- Reisigl & Wodak 2020: M. Reisigl, R. Wodak, Η λογοϊστορική προσέγγιση. Στο Σ. Μπουκάλα & Α. Στάμου (επιμ.). *Κριτική ανάλυση λόγου: (Απο)δομώντας την ελληνική πραγματικότητα* (σσ. 145–221). Αθήνα: Νήσος.

- Σαββάκης 2012: Μ. Σαββάκης, Μετανάστες, πρόσφυγες, κοινωνικοί παρίες: Πέρα από το δίλημμα κοινωνική ένταξη ή ενσωμάτωση. Στο Σ. Τρουμπέτα (επιμ.), *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα: Διαβάσεις και μελέτες συνόρων* (σσ. 73–93). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Σαπουντζής κ.ά. 2015: Α. Σαπουντζής, Γ. Μαυρομάτης, Τ. Ντομπρίντεν, Α. Καρούσου, Μοντέρνος ρατσισμός και στάσεις για τη διαπολιτισμική εκπαίδευση: Μια συγχρονική έρευνα μεταξύ πρωτοετών και τεταρτοετών φοιτητών του Τμήματος Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία του ΔΠΘ. *Έρευνα στην εκπαίδευση*, 4, 195–223.
- Speight 2007: S. L. Speight, Internalized racism: One piece of the puzzle. *The Counseling Psychologist*, 35(1), 126–134.
- Στεργίου & Σιμόπουλος 2019: Λ. Στεργίου, Γ. Σιμόπουλος, *Μετά το κοντέινερ: Διαπολιτισμική ματιά στην εκπαίδευση προσφύγων*. Αθήνα: Gutenberg.
- Tormey & Gleeson 2012: R. Tormey, J. Gleeson, Irish post-primary students' attitudes towards ethnic minorities. *Irish Educational Studies*, 31(2), 157–173.
- Τρουμπέτα 2012: Σ. Τρουμπέτα, Πρόσφυγες και φιλανθρωπικός ανθρωπισμός: Ο προσδιορισμός του προσφυγικού υποκειμένου μεταξύ προστασίας, καταστολής και σωματοποίησης. Στο Σ. Τρουμπέτα (επιμ.), *Το προσφυγικό και μεταναστευτικό ζήτημα: Διαβάσεις και μελέτες συνόρων* (σσ. 185–214). Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- van Dijk 2008: T. A. van Dijk, *Discourse and power*. New York: Palgrave Macmillan.
- van Dijk 2016: T. A. van Dijk, Critical discourse studies: A sociocognitive approach. In R. Wodak & M. Meyer (eds.), *Methods of critical discourse studies* (3rd ed.) (pp. 62–85). London: Sage.
- Wodak 2011: R. Wodak, “Us” and “Them”: inclusion and exclusion – discrimination via discourse. In G. Delanty, R. Wodak & P. Jones (eds.), *Identity, belonging and migration* (pp. 54–77). Liverpool: Liverpool University Press.
- Wodak & Meyer 2016: R. Wodak, M. Meyer, Critical discourse studies: History, agenda, theory and methodology. In R. Wodak & M. Meyer (eds.), *Methods of critical discourse studies* (3rd ed) (pp. 1–22). London: Sage.
- Φουντεδάκη 2016: Π. Φουντεδάκη, Νομικός πολιτισμός και αντιρατσιστικός νόμος: Από την ιδιοτυπία των ΗΠΑ και το βρετανικό πρότυπο στην ελληνική οπτική. *Σύγχρονα Θέματα*, 132–133, 40–51.
- Χουλιάρáκη 2017: Λ. Χουλιάρáκη, *Ο ειρωνικός θεατής: Η αλληλεγγύη χτες και σήμερα* (μτφρ. Γ. Καραμπέλας). Αθήνα: Νήσος.

Nikoletta Panagaki
University of Patras
Department of Philology

**IMMIGRANT STUDENTS' POSIONINGS TOWARDS REFUGEE POPULATIONS:
DISPUTING OR REPRODUCING NATIONAL DISCOURSE?**

Summary

Greece has been a host country for immigrants since the 1990s, while it has received an increased number of refugees. In this context, stereotypes about 'others' feed on *national discourse* which seeks to maintain the cultural and linguistic homogeneity of the majority group, reproducing inequalities in various areas of social life (Archakis 2016). All this is also reflected in the educational environment which has now become multilingual and multicultural (Lynch & Lodge 2002). Considering that immigrants and their families probably experienced exclusion or assimilation policies when they arrived in Greece (see Archakis 2020: 111 ff.) and given the limited research of their positions concerning other minority groups, I study their positions towards the newly arrived refugees. More specifically, I investigate the positions of immigrant students of a Greek primary school towards refugees, the broader social/ideological assumptions on which they draw, and, in particular, their degree of alignment with or divergence from the national discourse promoted by the institutions of the Greek state. For the data collection I constructed a questionnaire consisting of five open-ended questions in which I used as stimuli two transcribed excerpts of news programs videoclips dealing with refugee issues and two photographs depicting refugees. The study draws on *Critical Discourse Studies* focusing on the analysis of speakers' discursive choices at the textual micro-level, with which they position themselves towards the hegemonic discourses of the macro-level (van Dijk 2016). More specifically, I exploit the *argumentation strategies* put forward within the *Discourse-Historical Approach* (Reisigl & Wodak 2001). The analysis shows that immigrant students are in favor of refugees' assimilation or exclusion, reproducing national discourse in the form of either racist discourse or humanitarian discourse. Immigrant students appear to distance themselves from the group of refugees who have entered the country in recent years and to construct an identity acceptable by the majority.

Keywords: Immigrants, Refugees, National discourse, Racist discourse, Humanitarian discourse